

КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ СУБ'ЄКТИВНИХ ПРАВ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНІ

CULTURAL AND HISTORICAL ASPECTS OF FORMATION OF SUBJECTIVE RIGHTS OF INTERNAL TRANSFERS IN UKRAINE

У статті розкрито визначення категорії «внутрішньо переміщені особи», проаналізовано основні фактори внутрішньої міграції, розглянуто соціально-політичні чинники, які зазвичай зумовлюють міграційні процеси, окреслено суб'єктивні права внутрішньо переміщених осіб, запропоновано шляхи допомоги таким особам згідно з досвідом країн, які вирішують аналогічні питання.

Ключові слова: міграція, міграційні процеси, внутрішня міграція, внутрішньо переміщені особи (ВПО), права учасників міграційних процесів.

В статье раскрыто определение категории «внутренне перемещенные лица», проанализированы основные факторы внутренней миграции, рассмотрены социально-политические факторы, которые обычно обуславливают миграционные процессы, определены субъективные права внутренне перемещенных лиц, предложены пути помощи таким лицам в соответствии с опытом стран, которые решают аналогичные вопросы.

Ключевые слова: миграция, миграционные процессы, внутренняя миграция, внутренне перемещенные лица (ВПЛ), права участников миграционных процессов.

The article explains the theoretical and sociological aspects of the definition of the category of "internally displaced persons" in accordance with the legislation of Ukraine and the Guidelines on the issue of the movement of persons within the country. The main factors of internal migra-

tion are analyzed, socio-political factors which usually determine the migration processes are considered: geo-economic, social, political-informational, psychological. The subjective rights of internally displaced persons, in particular the right to protection from forced displacement or return to the abandoned place of residence, are outlined; the right to reliable information about the existence of a threat to life on the territory of their abandoned place of residence, as well as the place of their temporary settlements, the environment; creation of appropriate conditions for their permanent or temporary residence; assistance in returning to a previous permanent place of residence; placement of children in preschool and general educational institutions; receiving humanitarian and charity assistance; the right to an adequate standard of living. The rights of participants of migration processes which are reflected in a number of various recommendations, protocols, declarations, statutes, conventions, normative documents, and the Constitution of Ukraine are presented. The ways of helping such persons according to the experience of countries (Georgia, Moldova, Azerbaijan and Armenia) are proposed, which solve similar issues. The protection of children, disabled people, the elders is a priority in the normative documents of these countries. First of all – the authorities are obliged to promote the unity of families, to guarantee them freedom of movement both in the territory of their country and abroad.

Key words: migration, migration processes, internal migration, internally displaced persons (VPO), rights of participants in migration processes.

УДК 314.151.3(477): 342.7:572.026

Шуп'яна М.І.,

аспірант кафедри теорії і методики дошкільної та спеціальної освіти Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника

Постановка проблеми. Міграційні процеси постають провідним фактором впливу на процес становлення суспільства. Як зазначають науковці, ХХ ст. названо ерою міграції населення, оскільки спостерігається значна їх кількість, яка зумовлена економічними, соціально-культурними, політичними, збройними проблемами.

Потужним викликом ХХІ ст. постають добровільні, вимушені, внутрішні та зовнішні переміщення. Проблема вимушеної міграції носить глобальний характер. Згідно із статистикою Управління Верховного комісара ООН у справах біженців щодо кількості вимушених мігрантів у світі найвищий їх показник спостерігається в часи Другої Світової війни – 59,5 млн. осіб, серед них – 38,2 млн. ВПО. Доречно зауважити, що більш ніж у 50 країнах світу перебувають понад 38 мільйонів осіб, які у зв'язку зі стихійними та техногенними катастрофами, політичними переслідуваннями, збройними конфліктами, соціальними та економічними труднощами змушені покинути своє основне місце проживання та переселитись на більш сприятливі території [8, с. 134].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення проблеми міграції на теренах України розпочалося нещодавно, в середині ХХ ст. Серед науковців, які описували це питання, назвемо: С. Западнюк, І. Козинець, С. Мосьондза, Р. Наджафгулієва, Д. Розовика, Т. Юдіна та ін. [7, с. 220].

Сучасне вивчення міграції, її причини, динаміки та наслідків означеного процесу знаходимо у працях Б. Андерсона, К. Бреттелл, В. Воцініна, В. Євтух, Т. Заславської, Е. Равенштейн, Л. Рибаківського, Д. Холліфілда, А. Хомра, І. Ямзіна та ін.

Проблеми ВПО проаналізували О. Балакірева, Т. Доронюк, Е. Лібанова, О. Малиновська, А. Солодько.

Питання міжнародного захисту внутрішньо переміщених осіб та надання їм допомоги розглянуто у працях М. Буроменського, В. Гринчака, Д. Іванова, В. Потапова, С. Чеховича.

Дослідження правових аспектів означених осіб в Україні описано в роботах О. Виноградової, Б. Захарова, Є. Микитенка, О. Фесенко, Г. Христової та інших науковців.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ситуація в Україні, зумовлена веденням бойових дій у Східній частині України, спричинила значне внутрішнє переміщення осіб. Зокрема, станом на 25 квітня 2017 року взято на облік 1 583 827 переселенців, або 1 273 657 сімей з Донбасу та Криму. Як наслідок, Україна посідає восьме місце у світі за кількістю ВПО та перше – на Європейському континенті [9, с. 7]. Однак дані щодо кількості ВПО, які надходять із різних офіційних джерел, подекуди суттєво відрізняються й інколи суперечать один одному. Відтак означена категорія осіб набуває відповідного правового статусу й потребує належного їх забезпечення.

Мета статті – окреслити культурно-історичні аспекти формування суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поняття «міграція» вперше введено в науковий обіг наприкінці XIX ст. англійським ученим Е. Равенштейном. Означений період вирізняється активними науковими розвідками у сфері міграції. У праці «Закони міграції» дослідник розглядає міграцію як безпосередній процес, зумовлений взаємодією чотирьох основних груп чинників (тих, що діють у початковому місці проживання мігранта, на стадії його переміщення, в місці в'їзду і чинників особистого характеру) [6].

Проте С. Западнюк у своїй роботі «Міграції населення України» вважає, що під міграцією населення слід розуміти переміщення осіб через межі адміністративно-територіальних одиниць країни або через кордони країни зі зміною постійного місця проживання людини назавжди чи на визначений мінімальний період часу, або ж із регулярним поверненням до нього [7, с. 221].

Виокремлюють низку факторів, які стають домінуючими у формуванні основних напрямів міграційних процесів та їх масштабів, головними серед них є економічні, політичні, соціальні, екологічні, демографічні, освітні, етнічні, військові та ін.

Зокрема, розглянемо соціально-політичні чинники, які зазвичай зумовлюють міграційні процеси:

1) геоеконімічні. Визначальним мотивом мігранта є пошук самозахисту, самореалізації в новому середовищі, відчуття комфорту;

2) соціальні. Характеризуються пошуком суспільної підтримки, утвердженням власної соціальної ідентичності;

3) політико-інформаційні. Домінуючим постає освоєння тих територій, де закон, влада, ЗМІ є загальноприйнятими й спрямованими на благо людини;

4) психологічні. Вирізняються потребою у психологічному комфорті, соціальному та правовому захисті, забезпеченні та реалізації прав та свобод.

Сьогодні в Україні, починаючи з 2013 року, відзначається збільшення кількості внутрішньо

переміщених осіб. Означений процес є вимушеним, адже українці покидають рідні домівки задля уникнення збройного конфлікту та збереження власного життя. Перша масова хвиля переселень із Криму спостерігалася в березні 2014 р., а з окупованих територій Донецької та Луганської областей – у червні 2014 р.

Внутрішнє переміщення населення спостерігається з початку людської історії, проте користуються терміном «особи, переміщені всередині країни» лише з останнього десятиліття XX ст. Згідно з аналізом історичних фактів переселення людей відбувалося в різні періоди, супроводжуючись певними труднощами, а саме: важкістю у пристосуванні до нового середовища, наявністю проблем психологічного характеру та ін. Означений процес зумовлений природними катаклізмами, міжособистісними конфліктами, нападами ворожих племен, війнами, а також пошуком роботи, заробітку.

Зокрема, вимушене переміщення в 1986 році спричинене вибухом Чорнобильської атомної електростанції. Відтак у м. Прип'ять розпочалася евакуація населення. Протягом доби примусово покинули свої домівки в зоні радіаційного забруднення близько 44,5 тис. осіб. Із 1986 р. до 1996 р. кількість вимушено переміщених становила близько 160 000 осіб [7, с. 222].

Теоретико-соціологічний аспект визначення категорії «внутрішньо переміщені особи» досліджений науковцями. Зокрема, М. Ніколайчук стверджує, що «внутрішньо переміщені особи – це специфічна цільова група реалізації міграційної політики, якій притаманні різноманітні ознаки, детерміновані особливими потребами, особистісними характеристиками та впливами зовнішнього середовища» [15, с. 109].

Проте Г. Гудвін-Гілл визначає їх як осіб, які змушені раптово втікати зі своїх будинків у великих кількостях у результаті збройного конфлікту, внутрішньої ворожнечі, систематичних порушень прав людини або стихійних лих і перебувають на території власної країни [1, с. 314–315].

Відповідно до Керівних принципів із питання переміщення осіб усередині країни УВКБ ООН ВПО – це особи чи група осіб, яких примусили залишити своє житло чи місце постійного проживання, зокрема, в результаті чи з метою уникнення наслідків збройного конфлікту, повсюдних проявів насилля, порушення прав людини, стихійних чи викликаних діяльністю людини катастроф, і хто не перетинав міжнародно визнаних державних кордонів [11].

Згідно із Законодавством України, а саме Статтею 1 «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» внутрішньо переміщена особа є громадянином України, який постійно проживає в Україні, якого змусили або який самостійно покинув своє місце проживання в результаті або з

метою уникнення негативних наслідків збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, масових порушень прав людини та надзвичайних ситуацій природного чи техногенного характеру [2, с. 1].

Розглянемо низку аспектів щодо вимушеної міграції:

1) економічною особливістю є втрата матеріальних благ, фінансова

2) психологічний аспект характеризується домінуванням відчуття переживання негативних життєвих подій (приміром, втрати, зміни, що відбувалися до і під час переселення та в період адаптації);

3) соціально-культурний аспект характеризується соціальними змінами, культурними (зокрема, етнічними, релігійними) відмінностями в новому середовищі, ізоляцією та депривацією [12, с. 93].

Деталізуючи соціально-культурний аспект вимушеної міграції, зазначаємо, що перебування в новому етнокультурному середовищі унеможлиблює існування звичного способу життя мігранта, що часто спричинює культурний шок та травму. Згідно з дослідженнями П. Штомпки означена ситуація постає травматичним випадком для переселенців. Автор виділяє низку симптомів культурної травми, а саме: синдром недовіри, похмурий погляд на майбутнє, ностальгію за минулим, політичну апатію, травми колективної пам'яті [14].

Як зазначають психологи, умови міграції завдають шкоди і дітям, особливо від 3 до 15 років, адже різка зміна комфортного середовища проживання може викликати в них психічну травму, розлади емоційно-вольової сфери, зумовлює суттєві зміни в поведінці, сфері самооцінки, образу «Я» найменших членів суспільства, вони втрачають розуміння цінностей світу, здебільшого налаштовані на конфліктну ситуацію. Утім, процес комунікації також зазнає значних порушень, приміром, виникає конфліктна форма неадекватного протесту, «комунікативний напад» на дорослого, уникнення контакту з ним тощо.

Означена категорія дітей отримала статус «діти внутрішньо переміщених осіб». Згідно з регіональним штабом ДСНС (6 квітня 2016 р.) зареєстровано 169 тис. 408 дитину (або 16,5% від усієї кількості ВПО) [10].

Права ВПО відображені в низці рекомендацій, протоколів, декларацій, статутів, конвенцій, нормативних документів, Конституції України. Зокрема, в Законі України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України» [2] та «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [3], який прийнято з метою їх захисту, дотримання прав, свобод, повернення до попереднього місця проживання та реінтеграції. Закон гарантує захист освітніх, майнових і трудових прав; існує Розпо-

рядження Кабінету Міністрів України № 588-р від 11.06.2014 «Питання соціального забезпечення громадян України, які переміщуються з тимчасово окупованої території та районів проведення антитерористичної операції» та ін. Щодо міжнародних документів, то вони також захищають права та свободи ВПО. Зокрема, Керівні принципи з питань переміщених осіб усередині країни наголошують:

– внутрішньо переміщені особи мають такі ж права та обов'язки, як і інші громадяни; не має бути жодних проявів дискримінації (принцип 1);

– зобов'язання щодо запобігання переміщення (принципи 5, 6);

– зобов'язання запобігання переміщення корінних народів (принцип 9);

– право на свободу пересування і свободу вибору місця проживання (принцип 14);

– повага до сімейного життя (принцип 17);

– право на гідний життєвий рівень (принцип 18), медичну допомогу (принцип 19) і освіту (принцип 23), а також право на вільні вибори (принцип 22);

– право на повагу як людини; на отримання документів, що засвідчують особу, свідоцтва про народження / шлюб (принцип 20);

– захист права власності (принцип 21);

– надання гуманітарної допомоги (принципи 24–27) [13, с. 166].

Проте Довідник щодо захисту внутрішньо переміщених осіб розкриває сутність означеного явища, передумови його виникнення, а також зазначає відповідальних за цих осіб.

До особливих прав, передбачених для ВПО, відноситься:

1) право на захист від примусового переміщення або повернення на покинуте місце проживання;

2) право на достовірну інформацію про наявність загрози для життя на території покинутого місця проживання, а також місця їх тимчасового поселення, стану довкілля;

3) створення належних умов для їх постійного чи тимчасового проживання;

4) сприяння в поверненні на попереднє постійне місце проживання;

5) влаштування дітей в дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади;

6) отримання гуманітарної та благодійної допомоги.

Право на достатній рівень життя є соціально значущим для кожного з нас. Його забезпечення постає метою діяльності демократичної держави й фундаментальним принципом сучасного суспільства. Як зазначають дослідники, «забезпечення гідного життя людини» постає витребуваною в сучасному світі і найважливішою конституційною метою розвитку багатьох держав, першою ознакою соціальної держави, природною потребою та суб'єктивним правом окремої особи» [4, с. 108].

Стаття 48 Конституції України проголошує право кожного на достатній життєвий рівень для себе та своєї сім'ї, що передбачає достатнє харчування, одяг та житло [5].

Стаття 49 Конституції України зазначає, що кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Згідно зі ст. 9 ч. 1 ЗУ «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [2] внутрішньо переміщена особа має право на забезпечення лікарськими засобами у випадках та порядку, визначених законодавством, та надання необхідної медичної допомоги в державних та комунальних закладах охорони здоров'я.

Проблему переселенців та окупації території також вирішують у Грузії, Молдові, Азербайджані та Вірменії, й, відповідно, зазначені країни мають досвід у вирішенні питань щодо цих осіб.

Зокрема, у Грузії прийнято державну стратегію, ключовим елементом якої постає безпечно повернення, інтеграція та сприяння соціально-економічному становищу ВПО. Проте не менш важливим залишається питання житла, освіти, соціального забезпечення. Однак грузинські науковці не рекомендують виділяти з-поміж внутрішньо переміщених осіб окремі групи, оскільки це може викликати непорозуміння всередині громади даної категорії людей. Водночас важливо розпочати психологічну реабілітацію людей, насамперед жінок та дітей.

Натомість уряд Молдови розробив положення щодо порядку надання допомоги особам, які були змушені покинути місце постійного проживання. Його діяльність містить три напрями: забезпечення житлом, сприяння у працевлаштуванні, надання матеріальної допомоги.

Пріоритетним у нормативних документах вказаних країн постає захист дітей, інвалідів, людей похилого віку. Насамперед, влада зобов'язана сприяти єдності сімей, гарантувати їм свободу переміщення як на території своєї країни, так і за її межами.

Висновок. Отже, внутрішнє переміщення людей спостерігалось у певні історичні періоди з одночасним формуванням їх прав, які знайшли своє відображення як на державному, так і на міжнародному рівні в різноманітних деклараціях, статутах, протоколах, конвенціях, нормативних документах.

Як свідчить досвід зарубіжних країн, розв'язання проблем ВПО можливе за умов створення спеціальної законодавчої бази, належного фінансування з державного бюджету, а також розробки чіткої стратегії допомоги, оскільки вимушена міграція негативно відображаються на психологічному кліматі держави. Необхідним постає створення відповідної Державної програми, домінантним завданням якої був би захист прав та свобод людей. Пріоритетною вважається організація умов для успішної інтеграції та адаптації в суспільство, забезпечення матеріальною, медичною, психофізіологічною, соціальною підтримкою, вивчення та врахування досвіду

зарубіжних країн щодо означеної проблеми.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Гудвін-Гілл Г.С. Статус біженця в міжнародному праві. Москва, 1997. 648 с.
2. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» № 1706-VII від 20.10.2014 URL : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
3. Закон України «Про захист прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». URL : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1706-18>.
4. Иваненко В.А. Социальные права человека и социальные обязанности государства: международные и конституционные правовые аспекты. Санкт-Петербург : Юридический центр Пресс, 2003. 404 с.
5. Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
6. Кучера І.В. Зовнішня трудова міграція в сучасному українському суспільстві: стан та соціальні наслідки. URL : http://archive.nbuv.gov.ua/Portal/Soc_gum/Gileya/2012_62/Gileya62/F3_I_doc.pdf.
7. Михайловський В.І. Історичні аспекти виникнення суб'єктивних прав внутрішньо переміщених осіб на території України. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 2. С. 220–223.
8. Михайловський В.І. Щодо поняття «Внутрішньо переміщені особи»: міжнародно-правовий аспект. *Проблеми захисту прав і свобод вимушених переселенців, а також інтересів громадян або держави на тимчасово окупованих територіях та в районах проведення антитерористичної операції: матеріали міжнародного круглого столу (27 жовтня 2016 року)*. Київ : Національна академія прокуратури України, 2016. 148 с.
9. Права внутрішньо переміщених осіб: навчальний посібник / С.Б. Булеца, О.І. Котляр, Я.В. Лазур та ін. ; за заг. ред.: д-ра юрид. наук, проф. О.Я. Рогача; д-ра юрид. наук, проф. М.В. Савчина. Ужгород : РІК-У, 2017. 436 с.
10. Регіональними штабами ДСНС зареєстровано понад 1 млн 29 тис. внутрішньо переміщених осіб. URL : <http://www.mns.gov.ua/news/47333.html>.
11. Руководящие принципы по вопросу о перемещении лиц внутри страны. *Экономический и социальный Совет ООН (ЭКОСОС)*, 22 июля 1998, E/CN.4/1998/53/Add.2. URL : <http://www.refworld.org/rdocid/50b345932.html>.
12. Сунгуров А.Ю. Права человека как предмет политической науки и как междисциплинарная концепция. *Полис*. 2010. № 6. С. 90–105.
13. Тимчик Г.С. Проблеми правового забезпечення захисту внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Правове регулювання економіки*. 2014. № 14. С. 161–172.
14. Штомпка П. Социальное изменение как травма. *Социс*. 2001. № 1. С. 6–16.
15. Nikolajchuk M. The constituent elements of the mechanism of regulation of migration processes of the rural population. *Rehional'na ekonomika*. 2005. Vol. 3. № 37. P. 105–112.